

СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ НА ПРИВРЕДУ СРБИЈЕ

С. Стевановић¹, М. Ђоровић¹, М. Милановић²

Резиме: У раду је извршена анализа настанка финансијске кризе у САД, њено ширење на реални сектор и друге земље, као последица међусобне повезаности економија у процесима глобализације. «Амерички сан» да свака породица има кућу у власништву, који је подржан од стране државе повољним хипотекарним кредитима, довео је до брзог скока цена некретнина и високог профита у пословима са некретнинама. Укључивањем субпримарног хипотекарног тржишта које је одобравало хипотекарне кредите клијентима мале кредитне способности, повећало је број оних који не могу на време да измире доспеле хипотекарне обавезе. На једној страни, активирањем хипотека, у понуди се, у кратком року нашао велики број некретнина, а на другој страни, због смањеног кредитног потенцијала банака услед кашњења са отплатама доспелих рата кредита, цене некретнина драстично падају. Због веће хипотекарне од тржишне вредности некретнина, банке су запале у великвидност, која се као масовна појава претворила у финансијску кризу.

Финансијска криза у САД, која је прерасла у кризу реалног сектора, временски одложена пола године, пренела се и на привреду Србије. Светска финансијска криза само је додатно подстакла и омогућила да на површину брже испливају структурни поремећаји настали много пре и током процеса транзиције у привреди Србије.

Кључне речи: финансијска криза, хипотекарни кредити, тржиште некретнина, економска политика, привреда Србије.

¹ Др Симо В. Стевановић, ванред. проф., др Милутин Т. Ђоровић, ред. проф., Пољопривредни факултет, Београд, e-mail: simo.stevanovic@agrif.bg.ac.rs

² Др Милан Р. Милановић, ред. проф., Мегатренд Универзитет, Београд, e-mail: milanrmilanovic@yahoo.com

Увод

Као и свака економска криза и ова је настала у финансијској сфери, након чега се врло брзо пренела и на реални сектор. Почетак јој је, као што је познато, слом не само хипотекарног тржишта у САД, већ целокупног финансијског тржишта, уз ломове у банкарском и кредитном систему и у систему осигурања. Често се поставља питање, да ли се ради само о финансијској кризи? Истина, свака криза по спољним манифестацијама има преваходно финансијски облик, али су овој корени много дубљи и структурног су карактера. На надолазећу кризу и факторе кризе благовремено се указивало од стране више економиста, који су констатовали да ситуација подсећа на услове када је свет тонуо у Велику депресију, када су адвокати слободног тржишта говорили „...не треба се бринути, тржишта су саморегулативна и ако им се да времена, економски просперитет ће се обновити“. Кејнз и неки економисти тврде да тржишта нису саморегулативна. Сви су дошли до спознаје да брза либерализација тржишта капитала, без пратећих регулација, јесте опасна и могући извор кризе. Виртуелни финансијски капитал у потпуности се одвојио од реалне економије, понашао се по сопственој логици оплодње, постао је сам себи сврха, доводећи до стварања „надуваног финансијског балона“ који је морао да експлодира. (Комазец, 2010:4)

Циљ рада је да се укаже на узроке настанка финансијске кризе у САД, начин њеног преношења на реални сектор привреде и на остале земље, као и њене последице на привреду Србије.

У раду је изучен механизам настанка и утицај финансијске кризе на динамику привредног раста у развијеним земљама, пре свега САД као земљи у којој је криза и настала, осталим развијеним земљама и земљама из окружења Србије. У другом делу рада акценат је на утицају финансијске кризе на привреду Србије и неке мере за њено ублажавање и превазилажење.

2. Како је све започело

Грамзивост и похлепа су речи које би, према ставовима многих економских аналитичара у САД, најбоље могле да објасне америчку хипотекарну кризу.³ Америчка идеја, да свака породица има кућу у сопственом власништву, довела је до повећане тражње и убрзаног раста цена станова на тржишту некретнина. Куповина некретнина на примарном хипотекарном тржишту се обављала кредитима пословних банака и других кредитно-депозитних институција. Систем кредитирања на примарном

³ Александра Галић: Хипотекарни кредити: Грамзивост и похлепа, http://www.b92.net/biz/fokus/analiza.php?yyyy=2008&mm=10&nav_id=322259

тржишту некретнина успешно је функционисао све док су стриктно поштовани критеријуми кредитне способности клијената. Систем хипотекарног кредитирања довео је до скока цена некретнина и профита на капитал уложен у послове са некретнинама. Како се смањивао број кредитно способних клијената, у систем промета некретнинама се укључује субпримарно хипотекарно тржиште које је, како се показало, главни узрок настанка кризе на тржишту некретнина у САД. Основна разлика између ова два тржишта јесте у степену обезбеђења и условима под којима су одобравани хипотекарни кредити становништву.

Субпримарно хипотекарно тржиште настало је због константног раста цена некретнина и све већег профита у промету некретнина. Раст цена некретнина последица је повећане тражње финансиране из хипотекарних кредита. Због константног раста цена некретнина, повећава се број одобредних хипотекарних кредита од стране пословних банака и других кредитно-депозитних институција небанкарског типа⁴. Ове депозитне институције опстале су на финансијском тржишту САД због лошег банкарског ситета и кредитног законодавства из прошлости⁵.

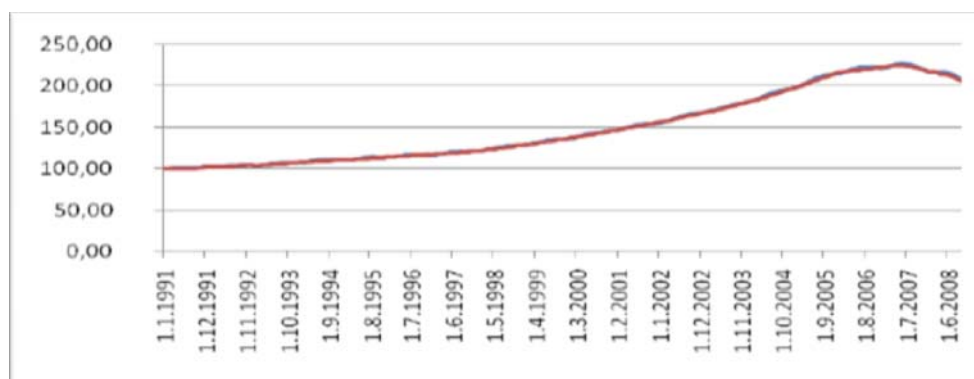
За разлику од услова за добијање кредита код пословних банака на примарном тржишту, мање финансијске институције нису тражиле чврсте гаранције, а при томе су прибављале новац од пословних банака на регуларном финансијском тржишту. Ове институције су омогућиле великом броју грађана да се кредитно задужи иако су имали несигурне послове и ниска примања, па тако нису испуњавали услове да се задуже код пословних банака преко хипотекарних кредита. Пословне банке, у жељи за што већим

⁴ *Nonbank bank i Thrifts*. Небанкарске банке бавиле су се или пословима одобравања кредита или примањем депозита, али никада нису обједињавале обе функције. *Thrifts* су финансијске институције које су по величини мање од банака и првенствено се баве одобравањем кредита индивидуалним корисницима и не баве се корпоративним пословима. (Лит. 3, стр. 5)

⁵ Пример таквог законског решења је Glass-Stegall-ов закон који је важио од 1933. године до 1999. године када је и укинут пошто се увидело да су банке из САД неконкурентне банкама из Европе. Закон је раздвојио комерцијално од инвестиционог банкарства, забранио је банкама да се баве пословима осигурања и да послују ван територије државе која је седиште банке. Овакво законско решење омогућило је опстанак великог броја малих банака и депозитно-кредитних институција попут небанкарских банака, и Thrifts-а, које би се иначе на слободном тржишту угасиле или би биле преузете од стране већих банака. Њинов основни циљ био је да пружи услуге по ниским ценама и да поступак одобравања кредита знатно олакшају у односу на поступак који се примењивао у пословним банкама. Ове институције су основане првенствено да би се просечној америчкој породици омогућило да лакше дође до власништва над непокретностима. (Лит. 3, стр. 5)

профитом и трендом раста цена некретнина, оснивале су ново подтржиште, субпримарно тржиште хипотекарних кредита. На новооснованом субпримарном тржишту могли су да се задужеју клијенти са лошијим кредитним бонитетом. Највећи број лоших кредитних аранжмана управо је потицао из новонасталих финансијских институција. Банке су, у трци за што већим профитом и очекивању даљег раста цена некретнина, откупљивале хипотекарне кредите од мањих кредитно-депозитних институција верујући да су хипотеке довољно обезбеђене.

Графикон 1. Базни месечни индекс кретања цена некретнина на тржишту САД у периоду од 1991–2008. године.

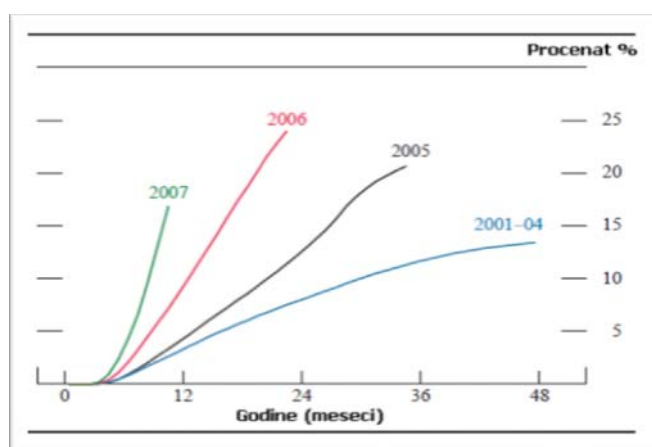
Извор: Лит. 3., стр. 6.

У периоду од 1991. до јуна 2007. године, цене некретнина су порасле за 125% (граф. 1.). Само у периоду јануар 2005–јун 2007. године, цене некретнина су порасле за 30%. Од јуна 2007. године цене некретнина имају тренд пада. У периоду раста цена власници некретнина, су остварили високе зараде у кратком року. Високи профити су привукли на тржиште некретнина велике банке, инвестиционе и пензионе фондове, осигуравајуће компаније, као и разне спекуланте⁶. Због очекивања даљег раста цена некретнина, све је

⁶ Спекуланти улазе на тржиште у потрази за брзом зарадом, а да при томе свесно преузимају повишен ризик и по правилу се не задржавају дуго на тржишту. Колико је настала ситуација било погодно тле за инвеститоре са спекулативним мотивима показује пракса која се примењивала код куповине некретнина. Клијенти би код банака остављали вишеструко мање депозите од хипотекарних кредита које би узимали за куповину некретнина да би након тога у кратком року некретнину коју су купили поново продали и остваривали значајне зараде. На пример, да су некретнину

већи број људи улазио у послове са некретнинама. Међутим, због све већег броја клијената лошег кредитног бонитета, смањује се уредно сервисирање кредита, а повећава број активираних хипотека, што је довело до несташице новца у банкама, смањења одобравања нових кредита и повећања понуде некретнина на тржишту.

Графикон 2. Процент банкрота хипотекарних кредита на субпримарном тржишту САД у период 2001-2007. године

Извор: Лит. 3., стр. 8.

Тако су банке које се не баве прометом некретнина, због активираних хипотека, у свом поседу имале све већи број некретнина. (граф. 2.) Банке нуде некретнине на тржишту по цени преосталог дуга власника према банци. Међутим, због понуде на једној страни великог броја некретнина у кратком року, а на другој страни смањеног кредитног потенцијала банака, цене некретнина драстично падају, па не могу да подмире ни износ преосталог дуга по основу узетог хипотекарног кредита. Додатну понуду на тржишту некретнина изазвали су солвентни корисници кредита банака са високим кредитним рејтингом, који су због пада цена некретнина одустајали од даљег плаћања хипотекарног кредита⁷.

купили током јануара 2005. године и продали током јуна 2006. године на разлици у цени могло је да се заради у просеку до 25%. (Лит. 3., стр. 7)

⁷ Нпр. некретнина на којој је формирана хипотека у тренутку узимања кредита вредела је 100.000 \$. а након краха тржишта, вредела је само 75.000 \$. Корисници

Дакле, банке су само привидно имале сигурне хипотеке. Некретнине, предмет хипотека, на тржишту се нису могле продати за износ преосталог дуга. Због вишеструко ниже тржишне од хипотекарне вредности некретнина, банке су упале у великвидност. Када се то омасовило, проблем финансијских институција се претворио у финансијску кризу, која је за собом повукла и остале актере финансијског тржишта.

Глобализација, као феномен, повећала је међузависности националних и регионалних економија. Истовремено, она је успоставила правила која све више надилазе могућности деловања националних влада. (Бутурац и сар., 2009:666) Услед међусобне преплетености финансијских институција у свету кроз процесе глобализације, интеграције и либарализације тржишта, као и високог учешћа иностраног капитала на тржишту некретнина у САД, финансијска криза локалног карактера се претворила у светску финансијску кризу. Финансијска криза је прво захватила земље са сличним системом хипотекарног кредитирања (Велика Британија), а затим се преко берзи пренела на све делове света.

Одобравање кредита лицима без кредитне историје и високог кредитног ризика, подржано је од стране америчке владе програмом *Affordable housing* (1992. године). Влада је обезбедила државно покриће за кредите које су одобравале две специјализоване државне агенције Фани Меј (*Fannie Mae*) и Фреди Мек (*Freddie Mac*). Оне су од других депозитно-кредитних институција откупљивале хипотекарне кредите који су имали гаранције америчког трезора (*conforming loans*) и препакивале их у хипотекарне хартије од вредности, да би их затим продавали на секундарном тржишту. Државне агенције давале су гаранцију да ће инвеститори добити припадајућу главницу и камату у уговореном временском року. Такође Фани Меј и Фреди Мек су у свом портфолију задржавале хипотекарне хартије од вредности. Откупом хипотекарних кредита од банака, Фани Меј и Фреди Мек банкама су обезбеђивали свеж новац који су банке пласирале у нове кредите. (Лит. 3., стр. 10)

Слаба финансијска контрола од стране ФЕД (*FED-Federal Reserve System*), жеља за брзим зарадама и високим профитима на уложени капитал, као и неодговарајућа законска регулатива⁸ омогућили су одбравање хипотекарних

кредита нису желели да отплаћају кредит у вредности од 100.000 \$ плус припадајуће камате за некретнину тржишне вредности 75.000 \$. (Лит. 3., стр. 9.)

⁸ 1977. године, донет је закон (*Community reinvestment act*) којим се омогућава давање зајмова грађанима са нередовним примањима и нижим зивотним стандардом, тзв. субпримарни кредити (*sub-prime credits ili affordable credits*). Овај закон се сматра пропустом Картерове администрације, јер дозвољава позајмице клијентима за које није сигурно да ће моћи да их врате. (Лит. 3, стр. 13)

кредита без чврстих гаранција да ће бити уредно враћани. Дебата о томе да ли је законска регулатива у САД и колико, допринела настанку финансијске кризе је још увек отворена, будући да не постоје емпиријски докази, на основу којих се може потврдити директна повезаност промене закона и кризе. Треба напоменути да иако можда сам закон није допринео, дух закона, који се огледа у томе да треба кредитирати све слојеве становништва, па и оних са лошом кредитном способношћу, јесте у великој мери допринео кризи. Доношењем амандмана који су омогућили секјуритизацију тих кредита, и продају хартија од вредности створених по том основу, емитенти су трансферисали свој ризик на купце хартија од вредности широм света. (Павловић, Љумовић, 2009:81) Оно што је заједничко за све досадашње кризе у САД, је обавезна интервенција ФЕД кроз пружање помоћи банкарском сектору преко кредитно-депозитних институција, у виду позајмица. Данашњу финансијску кризу карактерише радикална интервенција ФЕД⁹.

Табела 1. Стопе раста реалног БДП у периоду 2004-2010. године

	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Свет	4,9	4,5	5,1	5,2	3,2	-1,3	1,9
Еуро зона	2,2	1,7	2,9	2,7	0,9	-4,2	-0,4
Развијене економије	3,2	2,6	3,0	2,7	0,9	-3,8	0,0
САД	3,6	2,9	2,8	2,0	1,1	-2,8	0,0
Немачка	1,2	0,8	3,0	2,5	1,3	-5,6	-1,0
Француска	2,2	1,9	2,4	2,1	0,7	-3,0	0,4
Италија	1,5	0,7	2,0	1,6	-1,0	-4,4	-0,4
Шпанија	3,3	3,6	3,9	3,7	1,2	-3,0	-0,7
Јапан	2,7	1,9	2,0	2,4	-0,6	-6,2	0,5
В. Британија	2,8	2,1	2,8	3,0	0,7	-4,1	-0,4
Канада	3,1	2,9	3,1	2,7	0,5	-2,5	1,2
Остале развијене економије ¹	4,0	3,3	3,9	4,0	1,2	-3,9	0,4

Извор: IMF - World Economic Outlook, 04/2009. (Бутурац и сар., 2009:669)

¹ Без САД, Еурозоне и Јапана

⁹ Само током 2008. године кредитно-депозитне институције добиле су од ФЕД-а помоћ у укупном износу од 3.287 милијарди долара, од чега 2.000 милијаради долара у задња три месеца 2008. године. У јануару 2009. године ФЕД је позајмио депозитно-кредитним институцијама 563,5 милијарди долара, док према незваничним проценама, ради се о већим износима. (Лит. 6)

«Почетак рецесије у многим земаљама је открио бројне слабости и недоречености у примени властитих развојних модела. Погођене су економије које су се доминантно ослањале: на иностране изворе финансирања, на повећану изложеност ризицима од финансијских трансфера (посебно финансијским пласманима на спекулативним тржиштима), на успорено повећање банкарских кредита становништву и предузећима и на висок ниво извоза. Таква су кретања неке земље довела готово до безизлазне ситуације». (Бутурац и сар., 2009:669)

Према досадашњим подацима, 2010. година¹⁰ ће бити преломна за даља економска кретања у свету, ЕУ и осталим развијеним економијама. То је година у којој би могао да започне опоравак са потпуно неизвесним трајањем да би се достигао ниво развијености и стопе раста из периода 2006. године. Овде се намеће питање да ли се са садашњим моделом привредног развитка може достићи виши ниво развоја или се привредна структура мора прилагодити новим сазнањима развоја, призашлим из последње кризе. Будућа динамика привредног развоја сигурно ће зависити од оживљавања економија у новим привредама света, пре свега Кини, Индији и Бразилу.

О томе колики може бити пад економског раста, засад ни водеће аналитичке куће у свету, а ни аналитичари немају јединствене ставове. Опadaње благостања све се више одражава на ниво потрошње уз озбиљне последице за реални сектор. Код појединих земаља уочавају се различити приступи увођењу системских или палијативних мера, а исто се тако уочавају и разлике у односу на могућности због стања у банкарском сектору, тј. у финансијској индустрији у целини. То све је последица снаге националних економија, припадности економским групацијама, нпр. ЕУ, или због разлика које се уочавају у групи земаља које су ван¹¹ ЕУ или других економских асоцијација. Могућности међународних институција постају све ограниченије и без редефинисања њихове позиције, али и начина одлучивања тешко да ће бити могуће остварити маневарски простор већи од постојећега». (Бутурац и сар., 2009:670)

3. Србија и светска економска криза

¹⁰ Процене су да је светска финансијска криза достигла своје дно средином 2009. године. (Бутурац и сар., 2009:670)

¹¹ Азијска криза 1997. године почела је због „источног греха“ земаља у развоју. Предузећа и банке у Јужној Кореји су се задуживала у инострану валуту. Када су због нарасталих дугова почели проблеми с враћањем дуга Кореја се обратила ММФ-у за помоћ. Услов ММФ за финансијску помоћ Кореји био је повећање банкарских каматних стопа и смањење јавне потрошње. Међутим, то је супротно од онога што су САД и Европа урадиле суочене са најновијом финансијском кризом.

Финансијске кризе нису “привилегија” само развијених привреда. Напротив, оне погађају и неразвијене и земље у развоју са много јачим негативним последицама по привреду. У поређењу са развијеним земљама, кризе у неразвијеним и земљама у развоју дуже трају, земље се дуже опорављају, а истовремено криза у оним земљама продубљује већ присутно сиромаштво. Оно што је досадашње искуство показало је да ниједна од криза у неразвијеним или земљама у развоју није прерасла у глобалну кризу, већ је, напротив, имала ограничен домет на поједине земље или регион.

Финансијска криза, која је започела крајем 2006. године, у Србији се спорадично најављивала као могућност и велика развојна шанса, а тек 2009. године као „велико изненађење“. „Криза ни за кога није шанса, посебно не за неразвијену земљу са слабом привредом“. (Прокопијевић, Пешчаник, Б92) Њено ширење на Србију указује на међусобну зависност и степен глобализације домаће привреде. Глобална финансијска и економска криза само је додатно појачала већ присутну националну кризу.

Табела 2. Реални БДП и биланс текућег рачуна земаља Средње и Југоисточне Европе

	Стопе раста реалнога БДП				Биланс текућег рачуна (% БДП)			
	2007.	2008.	2009.	2010.	2007.	2008.	2009.	2010.
Албанија	6,3	6,8	0,4	2,0	-9,1	-13,5	-11,3	-7,4
БиХ	6,8	5,5	-3,0	0,5	-12,7	-15,0	-9,3	-9,2
Бугарска	6,2	6,0	-2,0	-1,0	-25,1	-24,4	-12,3	-3,6
Црна Гора	10,7	7,5	-2,7	-2,0	-29,3	-31,3	-29,2	-16,7
Хрватска	5,5	2,4	-3,5	0,3	-7,6	-9,4	-6,5	-4,1
Мађарска	1,1	0,6	-3,3	-0,4	-6,4	-7,8	-3,9	-3,4
Македонија	5,9	5,0	-2,0	1,0	-7,2	-13,1	-14,1	-12,6
Румунија	6,2	7,1	-4,1	-0,0	-4,7	-5,5	-4,5	-3,9
Словенија	6,8	3,5	-2,7	1,4	-15,3	-17,3	-12,2	-11,3
Србија	6,9	5,4	-2,0	0,0	-13,9	-12,6	-7,5	-6,5
СЛИЕ	5,4	2,9	-3,7	0,8	-7,7	-7,6	-4,1	-3,5

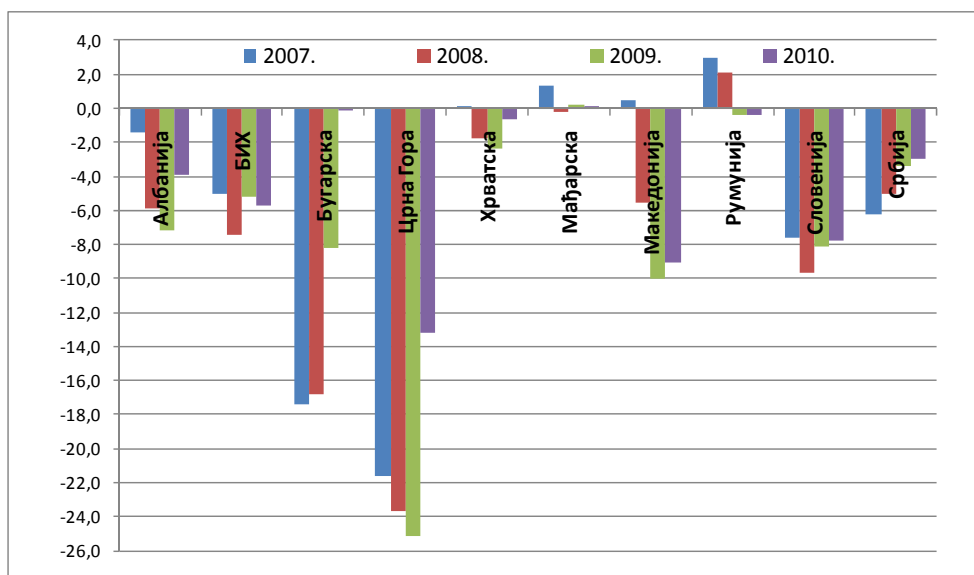
Извор: IMF - World Economic Outlook, 04/2009. (Бутурац и сар., 2009:693)

Дуго по избијању светске финансијске кризе, у Србији је постојало веровање, “... да нас криза неће ни погодити, шта више, да може представљати шансу за националну економију јер ће се многе компаније, суочене са проблемима у својим земљама, где постоји криза, одлучити да

своју производњу преселе у Србију, где кризе нема”. (Влада Србије, Изјава министра Динкића, 2008.) Док су САД, Немачка, Велика Британија расправљале о мерама за ублажавање кризе и предвиђале последице по реални сектор, Србија се суочавала са суровом економском реалношћу да ће криза ипак погодити и њен финансијски и реални сектор. Како се данас и показало, (таб. 2) криза оставља много веће последице на реални сектор Србије, него што је то случај у земљама из којих се очекивао долазак инвеститора.

Анализом економских показатеља развоја привреде у периоду транзиције, може уочити да је криза у Србији постојала и без финансијске кризе. (Стевановић и сар. 2008). Светска финансијска криза само је убрзала и продубила кризу у Србији. (Граф. 3)

Графикон 3. Биланс текућег рачуна (у односу на просек СЈИЕ)

Извор: Табела 2.

“Привреда Србије је већ две деценије у развојној и финансијској кризи. Садашња криза се испољава више као структурна криза, која повремено добија рецесиони финансијски карактер, повремено се при томе јавља и благо оживљавање, али јој је основна карактеристика њен секуларни (дугорочни) карактер. Криза добија час облик кризе јавног сектора, кризе банкарског

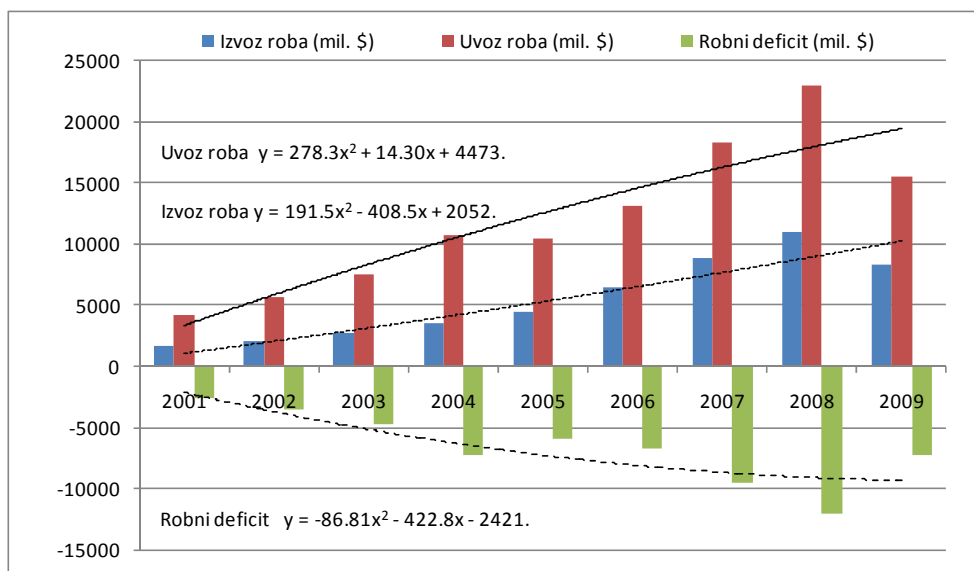
сектора, кризе платног биланса, кризе у спољнотрговинским односима, инфлаторне кризе, кризе девизног курса, производне кризе, кризе запослености, социјалне кризе и др. Мада, све су то сегменти укупне кризе економије, без обзира који облик доминира и има иницијални карактер. Дакле, привреда Србије је у вишегодишњој кризи структурног и фундаменталног карактера, док је глобална криза само продубила и нагласила све слабости и диспропорције у нашој привреди.” (Комазец, 2010:101-102)

Нереално је ширење илузије да ће Србија брзо изаћи из економске, а тиме и друштвене кризе и да ће у наредним годинама остваривати високе стопе раста БДП. (Национална стратегија развоја ..., 2005) Чланови Владе Србије већ одавно истичу да је Србија изашла из рецесије. На општу жалост свих нас, званични подаци¹² показују да је износ БДП у четвртом кварталу прошле године, изражен у сталним ценама, био чак и за нијансу нижи него у трећем кварталу прошле године. Дакле, нема ни говора да је Србија изашла из „рецесије“. Битан показатељ да Србија није изашла из економске кризе јесте чињеница да је број незапослених у прва три месеца 2010. године повећан за 48.100 лица. Стање у привреди Србије од почетка четвртог квартала 2008. године, па до краја априла 2010. године се може оквалификовати као „више од рецесије“. Она је и пре финансијске кризе била у озбиљној, а данас се налази у дубокој економској кризи, што показује двадесетак најважнијих макроекономских показатеља, како за 2009. године тако и за прва два-три месеца 2010. године. Међу њима се истичу драстичан пад индустријске производње, а посебно грађевинарства, пад инвестиција уопште, а посебно страних директних инвестиција, смањење извоза робе и услуга, знатно смањење увоза опреме, пад конкурентности привреде, огромна и све већа незапосленост, све већи број неликвидних предузећа, раст губитака у привреди итд. Спољни дуг и степен спољне задужености, који су и иначе врло високи, и даље расту, па се Србија *de facto* налази у озбиљној дужничкој кризи. Основни узрок економске кризе у Србији је усвојени и, по свему судећи, наметнути концепт привредних реформи који се практикује од 2000. године. Он је подразумевао либерализацију спољне трговине (посебно увоза), дерегулацију, брзу и

¹² Када се говори о показатељима економско-финансијских односа са иностранством, за прва два месеца 2010. године у односу на исти период 2009. године, требало би истаћи и следеће: а) Позитиван салдо текућих трансфера био је за 14% мањи; б) Дознаке су смањене за преко 24%; ц) Увоз опреме је био мањи за чак 32,7%; д) Број страних гостију био је мањи за око 10%, а број ноћења тих гостију био је смањен за око 8%; е) Директне стране инвестиције износиле су само 152 милиона евра, тј. биле су 3,3 пута мање него у истом периоду претходне године. (Ковачевић, 2010.)

свеобухватну приватизацију и сл. Ескалација ценовно све конкурентнијег увоза угушила је огроман део индустрије, грађевинарства, а делом и пољопривреде. Прецењена вредност динара имала је за последицу нерационалну алокацију ресурса, олако задуживање у иностранству, деформацију система цена, стимулисање потрошње увозних производа и услуга, дестимулисање штедње и инвестиција у извозно оријентисане делатности. Модел обављене приватизације изазвао је додатне економске и социјалне последице по становништво. У таквим условима светска економска криза је, само знатно брже него што би се без ње десило, открила негативне последице погрешног концепта реформи. (Ковачевић, 2010.)

Графикон 4 . Показатељи спољнотрговинске размене Србије у периоду 2001-2009. године

Извор: Републички завод за статистику, Београд

Већ дуго времена, озбиљан структурни проблем привреде Србије је постојање “ресурсног јаза” (Аџић, 2009), односно већа потрошња производа и услуга од производње. Спољнотрговинску размену у Србији после 2000. године карактерише динамичан раст увоза од 4,8 пута (2009/2001), извоза од 3,7 пута и дефицита од 2,8 пута. (граф. 4) Оно што може представља светлу тачку у овако високом дефициту спољнотрговинског биланса Србије је његово смањење 2009. у односу на максималну вредност у 2008. години. Међутим, смањење дефицита у 2009. години није последица опоравка и

промена у стурктури извозне привреде Србије, већ пре свега смањене тражње становништва услед негативних ефеката светске финансијске кризе на привреду и животни стандард становништва.

Учешће примарне пољопривредне производње у БДП Србије, у периоду 2002-2008. године, кретало се у интервалу од 11,8% до 15,5%. Уколико се посматра целокупан допринос пољопривреде (прехрамбеној индустрији и произвођачима и прерађивачима инпута и сировина), ово учешће надмашује 40% укупног БДП¹³. Када се претходно има у виду, може се закључити да је оно високо, што на жалост није последица развијене пољопривреде, већ последица ниског степена укупног привредног развоја и њеног функционисања у условима кризе.

Према *Аџић, С., 2009.*, једина грана где би се нешто могло брзо урадити на повећању извоза и смањењу спољнотрговинског дефицита Србије, је агроиндустријски комплекс. Међутим, управо је агроиндустријски комплекс, посебно његова кључна делатност производња примарних пољопривредних производа, карактеристичан је пример небриге за одрживи привредни развој у Србији. Према подацима Републичког хидрометеоролошког завода, у Србији је од 2000. године до данас, забележено неколико јаких суша, као и превише падавина које су изазвале поплаве у време сетве или бербе пољопривредних производа. Неповољни временски услови су наредне године значајно утицали на обим понуде, скок цена и смањен извоз важнијих пољопривредних производа. Климатски услови у спрези са постојећим олигополима у преради и олигопсонима у промету хране, изазвали су неколико инфлаторних удара. Институционалним деформацијама тржишта и постојањем олигопола у преради и промету пољопривредних производа, поред тога што је у Србији мали проценат наводњаваних површина и да је примарна пољопривредна производња у великом степену зависна од природних услова, великим делом се може објаснити зашто су малопродајне цене слабо одреаговале на добар род, а цене примарних производа ишле у истом смеру са растом производње (нпр. раст цена уљарица и кукуруза).

Као један од главних недостатака који се односи на читаву привреду, а не само на аграр, је недостатак конкуренције на домаћем тржишту, постојање изразитих монополских структура, те неадекватно понашање државе у намери да приватне монопле сачува што је потпуно у супротности са праксом економске политике у свету.

¹³ <http://www.agropress.org.rs/tekstovi/11588.html>

Закључак

Анализа узрока настанка финансијске кризе у САД, наводи на закључак да је она резултат људскога понашања, избора политике, последица јагме за профитом, и као таква се није ни морала догодити. Привредни системи, који за циљ имају само профит појединаца, а не благостање целокупног друштва, склонији су кризама и великим осцилацијама у привредном расту. Због изостанка регулације тржишне привреде развијених земаља су склоне кризама. Искуство претходне кризе нас учи да се, у складу са постављеним друштвеним циљевима, привредом не може успешно управљати без хармоније монетарне и фискалне политике.

Мере влада и централних финансијских институција развијених земаља на спречавању и ублажавању последица криза указују да се тржиште као самостална регулаторна институција не може самостално изборити са озбиљним поремећајима у привредама, насталим као последица жеље за високим профитом.

Као последица утицаја финансијске кризе драстично су смањене цене енергената и репродукционих материјала, што се може сматрати позитивним ефектом. Светска финансијака криза је индиректно умањила дефицит текућег рачуна платног биланса и донекле успорила задуживање Србије у иностранству. Убрзано задуживање у иностранству може у будућности да представља ограничавајући фактор развоја привреде Србије. Отворено питање да ли су мере које је Влада Србије предузела на спречавању финансијске кризе дале резултате иде ка одговору да су то неефикасне мере које неће утицати на смањење негативних ефеката светске финансијске кризе у Србији.

Тежиште економске политике мора бити у реалној привреди, односно у њеној интеграцији у реалну економију на основу унапређења конкурентности производа у функцији повећања извоза. Будућа економска политика у Србији мора бити заснована на мерама које ће обезбедити високу запосленост рада и капитала у функцији смањења дефицита спољнотрговинског биланса земље, промене привредне структуре, отварање домаћег тржишта као и промене структуре тржишта уз елиминацију монопла, који се уз причу о потреби очувања домаће производње од стране конкуренције одлично сналазе, правећи голему штету држани и привреди. Приче о потреби спречавања стране конкуренције у пољопривреди лансирају преживачи-монополисти, док примарна производња пролази далеко горе но на светском тржишту, дакле отварање ће угрозити монопол у преради и трговини, а не у већ девестираној производњи.

Литература

1. Ацић, Софија (2009): Економска политика у условима глобалне депресије и финансијске кризе-студија случаја за Србију, Економија/Economics, 16 (2), стр. 559-610., www.rifin.com
2. Александра Галић: Хипотекарни кредити: Грамзивост и похлепа, http://www.b92.net/biz/fokus/analiza.php?yyyy=2008&mm=10&nav_id=322259
3. Ауторски тим, (2009): Светска економска криза и последице по привреду Србије, Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд.
4. Бутурац, Г., Рајх, Е., Теодоровић, И. (2009): Хрватско господарство у свијетлу глобалне рецесије, Економски преглед, Загреб, vol. 60, бр. 12, стр. 663-698.
5. Јурчић, Љ. (2010): Финансијска криза и фискална политика, Економски преглед, Загреб, vol. 61, бр. 5-6, стр. 317-334.
6. Комазец, С. (2010): Глобална финансијска криза и економска криза у Србији, Библиотека научно-истраживачких радова "Савремена криза и изазови будућности", Београд
7. Ковачевић, М. (2010): Погубна друштвена и економска криза ..., Балкан магазин, Београд., 29 април.
8. Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године, Влада Републике Србије, Београд, 2005. <http://www.srbija.sr.gov.yu/>
9. Павловић, В., Љумовић, Исидора (2009): Финансијска регулатива у САД као покретач актуелне светске кризе, Рачуноводство, vol. 53, бр. 5-6, СРРС, Београд, 2009., стр. 78-93.
10. Прокопијевић, М. (2009): Ефекти глобалне економске кризе у Србији, и мере за ублажавање истих, Пешчаник, Форум Б92., 17.2.2009.
11. Стевановић, С., Ђоровић, М., Милановић, М. (2008): Анализа неких резултата досадашње транзиције у Србији и источноевропским земљама. Економске теме, Ниш, vol. 28, бр. 3, стр. 99-110.
12. Шкаре, М., Стјепановић, С. (2009): Анализа последица глобалне кризе на Хрватско господарство и могућа рјешења, Економија/Economics, 16 (2), стр. 481-504. www.rifin.com
13. Живков и сар. (2009): Утицај светске економске кризе на пољопривреду Србије, Америчка агенција за међународни развој USAID, Београд.
14. <http://www.agropress.org.rs/tekstovi/11588.html>

Примљено: 24.08.2010.

Одобрено: 29.09.2010.

UDC: 339:330.111(147.11)

**WORLD FINANCIAL CRISIS AND ITS
IMPACT ON THE SERBIAN ECONOMY**

Simo Stevanović¹, Ph.D., Milutin Đorović¹, Ph.D., Milan Milanović², Ph.D.

¹ Faculty of Agriculture, Belgrade, Serbia

² Megatrend University, Belgrade, Serbia

Summary

This paper presents the analysis of occurrence of financial crises in the United States, its spread to the real sector and other countries, as a result of the interconnection of economies in the globalization process. "American dream" that every family has owned the house, which is supported by the favorable state mortgage loans, has led to a rapid jump in prices and higher profits in real estate business. Inclusion of subprimary mortgage market, which approved mortgage loans to low credit customers, increased the number of those who can not settle mortgage obligations in time. On the one hand, by activating the mortgage, in a short time there was found a large number of properties on offer, and on the other hand, due to reduced credit potential of banks due to delays in payments, property prices are falling dramatically. Due to higher mortgage than the market value of property, the banks got into insolvency, which is a mass phenomenon turned into a financial crisis.

The financial crisis in the U.S., which grew into a crisis of the real sector, time-delayed half a year, transferred to the Serbian economy. The global financial crisis has just further encouraged and enabled to quickly emerge to the surface of the structural abnormalities, occurred well before and during the process of transition in Serbian economy.

Key words: financial crisis, mortgage loans, real estate market, economic policy, the economy of Serbia.

Author's Address:

Dr Simo Stevanović
Poljoprivredni fakultet
Nemanjina 6
11080 Beograd
Srbija